

KAREL V EN DE LAATSTE ABTSBENOEMINGEN IN DE SINT-BAAFSABDIJ TE GENT

Marc Hanson

De machtige Bourgondische hertogen hadden al veel invloed bij de benoemingen van hoge kerkelijke ambtenaren, onder meer in de abdijen. Denk aan de abt van de Sint-Baafsabdij Rafaël de Mercatel, een van de vele bastardzonen van Filips de Goede. Nog groter was de invloed van Karel V op de kerkelijke benoemingen in de Nederlanden en dus ook op deze van de laatste twee abten van Sint-Baafs. Die invloed vindt zijn officiële neerslag in vier **indulten**, waarvan het eerste door paus Leo X (1513-1521) aan (toen nog) aartshertog Karel werd verleend.

Indult

Het zonderlinge woord 'indult' is een van die verbloemende termen die bedacht werden door geleerde juristen die de machthebbers bijstonden. Het woord werpt een scherp licht op de toen heersende toestanden. Daarom gebruiken we het hier en geven we tekst en uitleg. Het is afgeleid van het Latijnse *indultum*, sterk verwant met *indulgentia* en *indulgere* en dus wijzend op een gunst, een toelating. Apostolische indulten zijn pauselijke privileges buiten het canonieke recht om toegekend aan vorsten om een kandidaat voor een hoog kerkelijk officie (ambt) en beneficie (inkomen verbonden aan dit ambt) voor te dragen. Net als encyclieken zijn deze 'geheime' regelgevingen bekend onder de beginwoorden van de bul. Omdat een wereldlijk vorst (een leek!) geen geestelijken mocht benoemen en aanstellen, stond de paus *Fervor pure devotionis* toe als een **voorstellingsindult** (*ius praesentationis*), maar de machtige Karel V zou het in de Nederlanden toch gebruiken als een benoemingsindult (*ius nominationis*). Dit indult gold zolang de vorst leefde maar was hernieuwbaar. Het bood hem een unieke kans om op grote schaal eigen kandidaten voor te dragen voor hoge geestelijke functies en aanstellingen.

In de eerste plaats was er dus het zeer belangrijke *Fervor pure devotionis* van 5 juli 1515, plechtig afgekondigd op 28 februari 1516. Bij die afkondiging werden alleen geprivilegieerden in abdijen en kapittelkerken ingelicht, zeker niet de hele clerus. In het verlengde van dit indult kreeg de Rooms-Koning en latere keizer van opeenvolgende pausen nog meer kerkelijke voordelen, die

in de praktijk haaks stonden op de moeizaam verworven kerkelijke vrijheid bijvoorbeeld inzake hoge benoemingen.

Concreet voor de Sint-Baafsabdij betekende dit indult dat er niemand als abt kon worden aangesteld zonder de toestemming van de aartshertog, later keizer Karel. Zodra het in 1516 in werking was getreden maakte Karel er gebruik van, ook al wordt er in de bronnen niet naar verwezen. Toen er in 1517 een vacature ontstond in de abdij van Sint-Winoksbergen, was de meer

Afb. 1. Detail van van de sierbanden horend bij het gewaad van abt Hugenois (Sint-Baafskathedraal, Gent). In een stripverhaal wordt het legendarische leven van Sint-Lieven uitgebeeld.

Hier het eerste beeld: de 'wonderbare boodschap van de duif' aan de Schots-Ierse ouders van de heilige. De duif laat drie druppels vallen in de mond van de toekomstige moeder. Het complexe gewaad is onvoorstelbaar rijkelijk uitgevoerd: een topstuk uit het eerste kwart van de 16de eeuw (Dhanens, E. , Sint-Baafskathedraal te Gent, 1965, p. 260-262).

derheid van de monniken voor Jacques Caulin, een kleine minderheid voor Jacques de Courteville, abt te Oudenburg, waar enkele decennia eerder de Mercatel abt was geweest. Met steun van de vorst kreeg De Courteville het ambt. Caulin trachtte in beroep zijn gelijk te halen via het aartsbisdom Reims en procedeerde tot voor het Parlement van Parijs, maar moest zich tevreden stellen met een eervol en behoorlijk pensioen.

Benoeming van Hugenois

Op 14 april 1517 overleed in Sint-Baafs abt Egidius Boele, die korte tijd lid was geweest van de Geheime Raad van Karel V. Nog dezelfde dag kozen de monniken de kunstminnende Lieven Hugenois (afb. 1) als hun kandidaat voor de opvolging van Boele en al de volgende dag vroegen de prior en de Baafse monniken paus Leo X om die keuze te bevestigen. Maar de paus en de vorst namen hun tijd, wat er op wijst dat die laatste in overleg met de paus gebruik wilde maken van de mogelijkheden die het indult hem bood. Pas op 4 november 1517 bevestigde de paus de keuze van de monniken, maar ondertussen had hij de abdij al lang in commende gegeven (abbatiaat toegekend) aan een neef van Antoine de Lalaing, de elfjarige Charles, die hij tevens had benoemd tot coadjutor van Hugenois met recht van opvolging.

We zien hier een duidelijk voorbeeld van het op voorhand toekennen van het abbatiaat aan iemand van hoge afkomst die geen enkele band had met de abdij en die de abtstitel uitsluitend als een bron van inkomsten beschouwde. Zo'n commendataire abt combineerde soms meerdere dergelijke functies (en bijbehorende inkomsten!) en resideerde niet eens in de abdij. In dit geval was de kandidaat noch priester noch benedictijn, terwijl dit 'misbruik' van de abdij totaal ongebruikelijk was.

Verzet

Hugenois had dan ook onmiddellijk verzet laten aantekenen bij de romeinse Curie (24 april 1517) toen hij lucht had gekregen van haar plannen. Dit verzet was volkomen begrijpelijk. De benedictijnen, die normaliter hun abten al eeuwen verkozen volgens de Regel van Benedictus, konden niet verkroppen dat een vorst als leek ingreep in hun abdijen. Een leek, al was hij keizer, beschikte niet over het benoemingsrecht van hoge geestelijken tenzij het hem uitdrukkelijk door de paus was toegestaan.

Gaandeweg nam de nominatieprocedure steeds meer de vorm aan van het coadjutorschap met recht van opvolging. Ook via deze procedure vergrootte de vorst zijn invloed op de abdijen, zelfs op hun financiële situatie. Een jurist en een clericus zouden deze procedure bewaken. Karel V liet niet toe dat een

kandidaat-abt zonder zijn toestemming in het Consistorie (college van kardinalen in Rome onder voorzitterschap van de paus) werd gesteund. De Staten van Vlaanderen kwamen niet in verzet tegen deze procedure behalve wanneer ze gepaard ging met het in commende geven van een abdij. In de Nederlanden hebben vooral de Brabantse abdijen zich verzet tegen het indult van 1515. Ook de bisschoppen waren tegen: als de wereldlijke macht kerkelijke benoemingen mag doen, dan toch zeker ook zij, was hun redenering.

Afb. 2. Antoine I de Lalaing (1480-1540) voorgesteld in devote gebedshouding, met gulden vliesketting en wapenschild (wikipedia).

Na een lange juridische strijd tot voor het Parlement van Parijs geraakte abt Huguenois verlost van zijn ongewenste coadjutor. Het kostte de abdij wel een enorme som geld als compensatie te betalen aan Antoon de Lalaing (afb. 2) , heer van Hoogstraten en gouverneur (stadhouder) van Holland, en aan zijn protégés Charles (neef) en Antoine (natuurlijke zoon). Na deze financiële aderlating durfden abt, prior en monniken van de abdij, die als direct betrokkenen op de hoogte waren van het indult, zonder toestemming van de vorst niet meer overgaan tot de aanstelling van een coadjutor.

Benoeming van Munich

Op 31 december 1528 vaardigde Margaretha van Oostenrijk, de tante van Karel V en regentes van de Nederlanden, op grond van dat indult en in naam

van de keizer een benoemingsakte uit, waarbij abt Hugenois zelf een coadjutor met recht van opvolging kon kiezen. Die oorkonde was opgemaakt door de kanselarij van Margaretha in Mechelen, waarvan de abdijleiding wist dat ze niet altijd evengoed samenwerkte met de (Spaanse) kabinetskanselarij van Karel V. De bevoegdheid van de regentes en de vorst in benoemingskwesties was immers niet scherp afgelijnd. Bovendien was het bekend dat de nominaties van de vorst eerder gerespecteerd werden dan die van de landvoogdes gedaan in zijn naam. Daarom vroeg de voorzichtig geworden abdi de bevestiging van de nominatiemachtiging door Karel zelf. Ze ontving die vanuit Saragossa op 12 april 1529. De vorst stond de electie, die na het indult geen vanzelfsprekend abdierecht meer was, als uitzondering toe omwille van de persoonlijke verdiensten van de zittende abt. Die koos nu zijn prior Lucas Munich (afb. 3 en 4) als coadjutor met recht van opvolging. Op 18 september 1530 bevestigde paus Clemens VII die keuze tegen betaling van vierduizend goudflorijnen. Dit zeer hoge bedrag hielp er voor zorgen dat Munich zijn overleden abt – Hugenois stierf op 21 mei 1535 – ‘automatisch’ zou opvolgen, wat ook kort daarna gebeurde.

Afb. 3. Graftombe van Lucas Munich in de crypte van de Sint-Baafskathedraal.

Benoemingen in het Sint-Baafskapittel

Kort voor de opheffing en afbraak van de abdij liet Karel V zijn invloed nog gelden bij de overgang van Sint-Baafs van een benedictijnenabdij naar een seculier kapittel en bij de aanstelling van de kanunniken in dit nieuwe statut. *Fervor pure devotionis* was immers ook van toepassing op de belangrijke kapittels, bijvoorbeeld op dat van Sint-Goedele en Sint-Michiel te Brussel, het belangrijkste van de Nederlanden. Ook naar aanleiding van een Blijde Intrede

kon de vorst iemand (met aandrang) bij de deken van een kapittel aanbevelen. Zo'n koninklijk (keizerlijk) verzoek kon een kapitteldeken niet gemakkelijk naast zich neerleggen. De centrale regering observeerde het leven in de kapittels en screende de kandidaten voor bepaalde functies, bijvoorbeeld aan de hand van een vragenlijst voor de hoge beoordelaars. Die vragen gingen vooral over de intellectuele en morele capaciteiten van de kandidaten. Na positief advies kon Karel een kandidaat tot de waardigheid toelaten en aanstellen. De aanstelling van de nieuwe Baafse kanunniken leverde niet veel problemen op, want de meesten hadden al lang bewezen over die capaciteiten te beschikken, terwijl ze bovendien overstapten naar een soepeler nieuw statuut.

Afb. 4. Voorstelling van Munich met al zijn pontificaliën (tekens van waardigheid eigen aan bisschoppen en 'gemijterde' abten) op de graftombe. Het lijkt een realistische uitbeelding, maar of dit een getrouwe weergave is van de man, is toch niet helemaal zeker: het graf werd tweemaal vernield tijdens de twee beeldenstormen. Het huidige monument dateert uit 1600.

De drie andere indulten werden door de vorst eveneens in een verzoekschrift aangevraagd en kregen telkens het 'fiat' van de paus. We laten ze hier onbesproken omdat ze voor onze bijdrage veel minder belangrijk zijn.

Besluit

De indulgenten leidden tot een verlies van controle op het godsdienstig leven, vooral op de inzet van goed menende priesters en wijze abten. Ook de bisschoppen, naar leer en traditie de zielenherders bij uitstek, werden deels opzij geschoven. Een topmedewerker van Karel V noteerde op zijn bevel: “Er zijn te veel slechte priesters en kerkelijke bedienaars. Ondanks de ordonnanties en edicten besmetten ze het gewone volk en de leken met hun perverse leer. Ze schromen niet om ze van de weg der waarheid en van de eenheid der Heilige Moederkerk af te leiden.” Een opmerkelijke bekentenis toch van het eigen structurele falen in religieuzen zaken met een clerus die van privileges en dispensaties leefde.

In de Sint-Baafsabdij was het niet zó erg, maar toch... Lieven Hugenois ont-popte zich tot kunstmecenas en leverde grote financiële en andere inspanningen om zijn abdij en zichzelf te promoten, maar hij bleef relatief bescheiden en vertoefde meer in de abdij dan bijvoorbeeld abt de Mercatel. Lucas Munich daarentegen, wellicht van bescheiden afkomst, was een ambitieuze kerkvorst, die liever als een ‘grand seigneur’ op zijn buitenverblijf in Lochristi dan in de abdij verbleef. Voor de nieuwe kanunniken verviel de gelofte van armoede, terwijl ze belangrijke privileges genoten. Dat leidde in de stad tot heel wat spottende kritiek, vooral op de ongehoorde bezitsdrang van de prelaten. In de late middeleeuwen spaarden het humanisme en de Reformatie evenmin hun kritiek op de levenswijze van (benedictijnse) monniken en kanunniken.

Geraadpleegde literatuur

1. Devriese L., Lucas Munichstraat. Een abt slaagt er in zijn eigen abdij te laten opheffen, in: Jaarboek Oost-Oudburg, 2013, jg. 48, p. 233-241. Ganda en Blandinium, Gent, 1997, p. 76-77.
2. Gorissen P., De invoering van het vorstelijk benoemingsrecht in de Nederlandse abdijen onder Karel V, in: Bijdragen voor de geschiedenis van de Nederlanden, 1954, 9, p. 190-237 en 1955, 10, p. 25-37.
3. Van Loon Y., Abtsverkiezingscommissies in Brabant, 1540-1600. Een politiek-religieus machtsspel, in: Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden, 2012, jg. 21, p. 225-248.
4. Van Peteghem P.P.J.L., De Nederlanden en het Vrijgraafschap Bourgondië tussen paus en keizer. De rol van het apostolisch indult in de staatkundige centralisatie en desintegratie onder Karel V (1500-55-58+) (Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen), Deventer, 2015, vooral p. 1-55. De Latijnse tekst van het eerste indult op p. 566-569; toelichting en Nederlandse vertaling door de auteur, p. 569-577.